

per stig møller, økonomisk vækst og bæredygtighed
af erik christensen
copyright ved forfatteren

udgivet af
Institut for økonomi, politik og forvaltning
Fibigerstræde 1
9220 Aalborg Øst

tryk: kopicentralen

2. udgave
Aalborg 1995

ISBN 87-89426-23-1

Indhold

Erik Christensen

Debat om væksten Hvem har ret - filosofien eller ministeren?	5
Per Stig Møller som konservativ kulturkritiker	5
Vækst som problemforøger	6
Et kvalitativt humanistisk vækstbegreb	6
Vækst som problemløser?	7
Per Stig Møllers "nul- eller minimal-vækstsamfund"	7
Vores overforbrug betales af u-landenes underforbrug	8
Per Stig Møller som "en skjult systemkritiker"?	9
Per Stig Møller som en grøn politiker-filosof?	9

Erik Christensen

Tænk hvis miljøministeren turde være konservativ?	10
Politikeren contra filosofen	10
Per Stig Møller som utopiker	10
Opgør med industrialismens foranderyge	11
Teknokrat eller human-økologisk politiker?	12
Bæredygtig udvikling	12
Behovet for en grøn politiker-filosof	13
Noter	14

Per Stig Møller

Helhedssynet er fremtidens miljøpolitik	15
En konservativ humanisme	15

Erik Christensen

Om forskellen mellem økonomisk vækst og bæredygtig udvikling	18
Tre problematiske synspunkter omkring vækst	18
Forskel på kvantitet og kvalitet	18
Per Stig Møllers "minimalvækstsamfund"	18
Jo rigere de rige bliver, desto fattigere bliver de fattige	19
Konkret scenarier for en bæredygtig udvikling	19
Per Stig Møllers bekendelse til en demokratisk humanistisk socialisme	19

Per Stig Møller

Nu er dialog mulig	21
Ønske om at få en før-marxistisk socialisme frem	21
Human socialisme, som aldrig er blevet praktiseret	21
Et fælles ståsted	22

Debat om væksten. Hvem har ret - filosofien eller ministeren?

Da Per Stig Møller blev udnævnt til miljøminister var en af hans første og vigtigste politiske markeringer en påstand om, at økonomisk vækst var nødvendig for at løse miljøproblemerne, og at det var "farligt at stoppe væksten af miljøideologiske hensyn".

Per Stig Møller som konservativ kulturkritiker.

En sådan markering kan godt forekomme overraskende for dem, der husker, at Per Stig Møller i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne gjorde sig kendt som en selvstændig konservativ kulturkritiker, der både kritiserede den anti-humanistiske del af marxismen og den traditionelle borgerlighed, fordi den ikke havde et klart menneske- og samfundsyn og ingen gennemtænkt kritik af marxismen. Heroverfor stillede Per Stig Møller en humanistisk politik. Den humanisme, som Per Stig Møller beskrev, var en humanisme, der forholdt sig kritisk overfor industrialismen og dens dominerende tænkemåder indenfor både videnskab, filosofi og kunst. Hvad der lå ham på sinde var et opgør med store dele af den rationalistiske og materialistiske filosofi og en kritik af overtroen på videnskaben, teknologien og forstanden.

Og den konservative idetradition, han forsøgte at fremdrage og nyformulere, var en konservatisme der, "til forskel fra liberalismen og socialismen ikke er forbundet med økonomisk vækst." (s.182)¹. Derfor vendte han sig lige skarpt imod den liberalisme, der forherliger kapitalismen og den marxisme, der vil omstyrte den. Han ville ikke acceptere logikken i industrisamfundets hovedideologier. "Thi man siger faktisk nej til begge nedvurderende menneske- og rent vækstøkonomiske samfundssyn, der begge munder ud i en fetichering af arbejdet." (s. 185-186).²

Vækst som problemforøger.

Efter Per Stig Møllers opfattelse havde borgerligheden i virkeligheden ligeså store problemer med at orientere sig i tiden og finde fast grund, som socialister, fordi de "kun har erstattet den gamle borgerligheds faste størrelse som "Gud, konge og fædreland" med "vækst, erhvervsliv og effektivitet"". Og det kunne den efter Per Stig Møllers mening slet ikke bære. Det er også udtryk for en anti-humanisme. Meget kort og skarpt betegner han den borgerlighed, der kun tror på vækst: "Den har intet at sætte i stedet, når det viser sig, at vækst ikke i sig selv er et absolut gode, men måske snarere en problemforøger, at det gode erhvervsliv afhænger af, hvad vi skal erhverve og med hvilke globale omkostninger, samt at effektiviteten faktisk opnås ved stadig større mentale omkostninger for stadig flere med stadig mindre lykkefølelse og stadig flere invalidepensioner til følge." (s. 210).³

I betragtning af, hvor dybtgående og konsekvent Per Stig Møller i flere af sine bøger formulerede en konservativ humanistisk kritik af det industrielle vækst- og arbejdsfund, er det derfor lidt overraskende, at den samme Per Stig Møller som nyudnævnt miljøminister har været så ivrig efter at slå fast, at økonomisk vækst er nødvendig for at løse miljøproblemerne.

Hovedbudskabet i en præsentationsartikel fra den nye minister var, at "Middelvejen er vejen frem i miljøpolitikken".⁴ Det har altid været god gammel konservativ politik, og det blev forstået således, at "miljøhensynet ikke automatisk sættes over hensynet til økonomien - og økonomien heller ikke over økologien". Det lyder jo meget rigtig og tilforladelig i en abstrakt defineret verden, hvor man gerne vil tage hensyn til alle sider.

Nogle år før havde filosofen Per Stig Møller givet følgende karakteristisk af forholdet mellem økonomi og økologi:⁵ "Den mekaniske materialisme lærte os, at vi var naturens almægtige beherskere. Den var objektiv for vores virkekrang. Med den indstilling har vi opbygget den første civilisation, der ikke tilpasser sig til omgivelserne, men alene tilpasser den. Vi har i den grad underkendt vekselspillet med naturen, at vi er ved at ødelægge den med det resultat, at den ødelægges os." (s.90). Filosofen tegner billedet af et system i fundamental uligevægt. Politikeren forlanger pragmatisk, at man skal tage lige hensyn til faktorer i et system i uligevægt. Det naturlige ville dog være at tage særligt hensyn til økologien, omgivelserne, som systematisk er blevet undervurderet i industrisamfundet. Det ville skabe ligevægt.

Et kvalitativt humanistisk vækstbegreb.

Den samme politisk pragmatiske tilsløring finder man i Per Stig Møllers udtalelser om vækst: "Væksten skaber nemlig de forudsætninger, der sætter os i stand til at udvikle ny teknologi, der bruger færre ressourcer og forurener mindre". Månes der her en kvantitativ vækst og/eller en kvalitativ vækst? Det kan man ikke umiddelbart se. Filosofen Per Stig Møller havde en klar

forestilling om et kvalitativt humanistisk vækstbegreb i modsætning til et materialistisk. "Kvalitativ vækst består i at forbedre de forhold, der ikke koster samfundet penge, såsom de mentale vilkår for samfundslivet i form af mere samvær, fællesskab, større gensidig hjælp og aflastning, større indflydelse både på samfundslivet og ens arbejdsituation. Dermed genindsættes de humane værdier i deres gamle værdighed, som de mistede da Vesten gik amok." (s.212-213). Under alle omstændigheder bliver vi tvunget til at arbejde os frem mod et humanistisk vækstbegreb til aflastning eller direkte erstatning for det materialistiske." (s 214).⁶

Vækst som problemløser?

At miljøministeren henvender sig til den traditionelle materialistiske væksttænkning ses af hans videre argumentation for vækst: "Uden vækst kan vi altså ikke råde bod på de problemer, vi i tidens løb har skabt. I hvert fald ikke uden nedskæringer over hele linien. Og hvem ønsker ligefrem tilbageskridt?" Og videre "For virkeligheden bliver naturligvis ikke mindre barsk af, at vi sætter væksten i stå af miljøetologiske hensyn." Når man har læst filosofen Per Stig Møllers væstkritiske synspunkter forstår man slet ikke, at der kan findes en politiker Per Stig Møller, der kan komme med sådanne argumenter. Hvor politikeren ser væksten som problemløser, så filosofen den som en problemforøger. ⁷ "De sidste 20 års jagt på reallønsfremgang og økonomisk vækst demonstrerede, hvor store omkostninger dens slags har ikke alene for omgivelserne, men også for menneskene. Prisen har været en stærkere følelse af værdiløshed, øget kræventalitet, en ophobning af nye opgaver hos det offentlige, større skattetryk og øget lønslaveri. Den økonomiske vækst betød en trivselsmæssig nedgang med nye krav til det offentlige om at sørge for folks trivsel." (s.226). Filosofen ser vækstens negative sider, politikeren fremstiller væksten positiv, og fremmaner nedskæringer og tilbageskridt som alternativet til vækst.

Per Stig Møllers "nul- eller minimal-vækstsamfund".

Og i et interview brugte ministeren følgende argument for vækstens nødvendighed:⁸ "Jeg har ikke mødt een nulvækstmand, der vil tage pengene fra social- og sundhedsområdet." Åbenbart vil ministeren nu ikke vedkende sig bekendtskab med filosofen Per Stig Møller, der i 1981 faktisk skitserede et "nul- eller minimalvækstsamfund" med en materiel nedskæring og en mindre social- og sundhedssektor:⁹ "Det er jo ikke sikkert, at det i sidste ende bliver dyrere for samfundet, at der arbejdes mindre og beskæftiges flere på en mere meningsfuld måde. Hvad der forsvinder vil være det, folk besinder sig at leve foruden. I den situation vil forbruget af offentlig service og bistand formentlig falde. Vi vil få mere tid til selv at løse vore problemer, og flere af dem vil slet ikke opstå, fori

vi får mere tid sammen. Følgen bliver offentlige besparelser og en sænkning af skatter, der tvinger folk til alt det merarbejde, som ødelægger deres sociale relationer og kaster dem i armene på offentlig lønnede trivslere." (s. 229). Den politiske humanisme, som filosofen Per Stig Møller brugte mange år til at skitsere blev ligefrem defineret som "en, der foretrækker færre gratisydelse, mere selvstændighed samt mindre økonomisk og materiel fremgang. I stedet for ydre værdier, taler humanismen om de indre." (s. 227).

I et interview, begrunder miljøministeren ligefrem sine nye vækstsynspunkter i forhold til de globale miljøproblemer:¹⁰ "Det er mit synspunkt, at du ikke kan løse verdens miljøproblemer med nulvækst. Der skal bruges penge til Østeuropa og til Syden, vi skal rydde op hos os selv, og vi skal udvikle nye miljøvenlige materialer og renere teknologi. Alt det kan man ikke klare, hvis man skal tage det af det eksisterende regnskab."

Vores overforbrug betales af u-landenes underforbrug.

Den tiltro til en forsat økonomisk vækst i i-landene står også i kontrast til den humanistiske filosofis klare bevidsthed om verdensøkonomiens sammenhænge:¹¹ "Vestens fredelige velvære og konfliktskyende overforbrug er skabt i kraft af u-landenes billige råstoffer og lave arbejds løn. Skal Vestens vækst alligevel opretholdes vil afstanden mellem i- og u-lande vokse ubønhørligt... Uden en rimelig aftale omkring bytteværdien af jordens goder vil den fortsatte vækst umuliggøre freden. Med en sådan dæmpes eller standses Vestens rovdrift på jordens ressourcer og stagflationen vil vokse, indtil vi lærer, at vækst ikke nødvendigvis er kvantitativ." (s.212) Og videre: "Vores overforbrug betales jo af andres underforbrug. Ligesom goderne, frihederne og lighederne forventes ligeligt fordelt mellem os selv, må de også fordeles ud over verden. Ikke med det formål, at de andre skal blive som os, men for at fattigdommen i hvert fald ikke skal udelukke dem fra valget af friheden". (s. 215). Ministeren kræver yderligere økonomisk kvantitativ vækst for at kunne fordele. Filosofen kræver fordeling og kvalitativ vækst.

Hvor den humanistiske filosof klart opstiller et kvalitativt vækstbegreb overfor en materialistisk kvantitativ opfattelse af vækst, er den realpolitiske minister uklar, tilsærende og modsætningsfuld i sine udtalelser omkring vækstproblematikken. På den ene side kommer han med nogle traditionelle unuancerede påstande, som man har lagt mærke til i pressen. Vi må have en økonomisk vækst for at løse miljøproblemerne. På den anden side får han alligevel også sagt, at en forøgelse af de fysiske størrelser i energi- og ressourceforbruget ikke kan lade sig gøre og er uforsvarlig, at begrebet økonomisk vækst er svært at definere, samt at vi hidtil har haft en unuanceret vækst, som han definerer som "rovdriften på de begrænsede naturressourcer, stigende skævhed i fordelingen og udryddelsen af endnu flere dyre- og plantearter."¹²

Per Stig Møller som "en skjult systemkritiker"?

Når Per Stig Møller som miljøminister har valgt at signalere en loyalitet overfor en traditionel vækstpolitik hænger det naturligvis sammen med, at han er blevet medlem af en borgerlig regering, der altid har tilstræbt økonomisk vækst. Det ser ud som om, han har fornægtet væsentlige dele af sin vækst-kritiske humanistiske politiske filosofi. Det er måske reelt ikke tilfældet. Måske er det bare umuligt for en toppolitiker i vores samfund offentligt at give udtryk for en human-økologisk filosofi? Måske er dogmet om "økonomisk vækst" hos os lige så helligt, som "partiets ledende rolle" var det i de tidligere kommunistiske systemer? Det betyder, at vi måske i virkeligheden har siddende "en skjult systemkritiker" i den borgerlige regering. Per Stig Møller, der i 1980'erne indgående beskæftigede sig med østlige systemkritikere og deres vilkår, vil så måske i fremtiden kunne fortælle os, hvorledes det er at være "systemkritiker" i vesten, hvordan det er at få begrænset sin ytringsfrihed og ikke kunne tale og handle efter sin egentlige overbevisning.

Per Stig Møller som en grøn politiker-filosof?

Hvad man kunne håbe var, at Per Stig Møller i fremtiden turde bruge sin store filosofiske viden til at inspirere andre til at udvikle og operationalisere de nye ideer om en bæredygtig udvikling i stedet for at bruge tid på at forsvare forældede dogmer. Tænk hvis Per Stig Møller på trods af sin stilling fik mod til at vedkende sig sin human-økologiske filosofi og springe ud som en dansk grøn politiker-filosof. Det ville være med til at bryde "berlinmure" ned i dansk politik, og måske på længere sigt være med til at ændre det politiske landskab, ved at nye værdimodsætninger blev synlige.

Kronik i Information: Filosofien eller politikeren. Den 1.3.1992.

Tænk hvis miljøministeren turde være konservativ?

tilbageblik ville se på vor tid. Her viste han en klar sans for en nødvendig værdiændring i forbindelse med den økologiske omstillingsproces.¹⁵

"Vi skiftede værdierne ud. Set herfra (2173) var det tyvende århundredes menneske lige så hærgede af mørke, irrationelle magter som den katolske middelalder, blot med den forskel, at i det tyvende århundrede blev verdslige magter gjort sakrale, mens middelalderen gjorde sakrale magter verdslige. Jagten på velstand, overflod, position, omdømme, anerkendelse og magt var jøgt på værdier uden for mennesket, som en Gud eller heldige forbindelser kunne give een, og som fik verden til at løbe løbsk. Det var som dengang, da middelalderens helte kastede sig ud i slaget for ærens skyld. Den bragte en verden til afgrundens rand. I begge tilfælde lå værdierne uden for mennesket. Ved at bringe værdierne ind i menneskene ændredes billedet. Da forsvandt jøget, æren. Fra det eksplosive gemyt (dengang brugtes ordet dynamisk) kom vi til det vegetative, fra det extroverte til det introverte, fra det mekaniske til det skabende. Det var på høje tid, så vidt jeg kan forstå historien." (s. 94-95).

Der er noget profetisk og nærmest aktuelt over udsagnet. Umiddelbart skulle man tro, at det på det tidspunkt måtte være udsagt af en ungdomsoprører. Men udtalelsen fra Per Stig Møller faldt i forbindelse med udarbejdelsen af en bog, han lavede sammen med Søren Krarup og Ebbe Reich, hvor de diskuterede deres syn på det danske samfund og udkastede forskellige fremtidssynere.

Opør med industrialismens foranderyge.

At industrialismekritikken og det positive syn på nødvendigheden af at opstille politiske utopier hos Per Stig Møller ikke bare var udslag af en ungdommelig grille, kunne man se i en af hans bøger fra 1978, hvor han ikke kastede sig ud i en fjern utopi, men nøjedes med at forestille sig, hvorledes livet ville være i år 2000.¹⁶

Hen kaldte han det fremtidige samfund for et "minimalvækstsamfund", der ville være præget af en social og demokratisk humanisme, der "vil bygge på livskvalitet i stedet for kvantitet, der kom af industrialismens foranderyge, hvad end den kalder sig borgerlig eller marxistisk. Det vil vise sig, at ingen af disse bygger på udviklingstroen og vækstsamfundene. I årene frem til år 2000 bliver opgaven at gøre sig fri af sådanne bindinger for at gå tilbage til de fundamentale spørgsmål: Hvad vil vi med vores liv og med det samfund, de er en del af? og hvorledes gør vi det psykisk muligt at leve uden at være arbejdsbier?" (s.220).

Politikeren contra filosofien.

Per Stig Møller har efter han blev udnævnt til miljøminister især gjort sig bemærket som fortaler for nødvendigheden af en traditionel økonomisk vækst for at løse miljøproblemerne. Det er sket med bemærkninger som, at det er "farligt at stoppe væksten af miljøideologiske hensyn", samt at man ikke uden vækst kan råde bod på de problemer, vi har skabt, hvis vi vil undgå nedskæringer.¹³

Det forekommer overraskende i forhold til, at samme Per Stig Møller faktisk i slutningen af 1970'erne og i begyndelsen af 1980'erne gjorde sig til talsmand for en humanistisk konservativ vækstkritik. Dengang fungerede han som en engageret politisk litterær filosof. På venstrefløjen blev han mest kendt for sin kritik og analyse af Marx og marxismen. Mange herunder jeg selv kom derved til at overse, at der i hans politisk-filosofiske analyser om en humanisme også lå elementer til en politisk teori, der pegede ud over industrisamfundet. Hvad Per Stig Møller på det tidspunkt var optaget af var at definere en moderne konservatisme, der adskilte sig både fra liberalismen og socialismen, fordi disse to ideologier efter hans opfattelse var forbundet med et nedvurderende menneske- og rent vækstøkonomisk samfundsyn.¹⁴ I hans forestilling var konservatismen ikke bare en gammel ideologi, der var knyttet til en tidlig fase af industrisamfundet, men en egentlig den mest moderne og fremtidsorienterede politiske filosofi, fordi den gjorde op med industrisamfundets vækstfikserede menneske- og samfundssyn.

Per Stig Møller som utopiker.

At der allerede tidligt i Per Stig Møllers konservative politiske tænkning har ligget stærke civilisationskritiske og utopisk, post-industrielle træk, viste han i 1973, hvor han udkastede en fremtidsvision for, hvorledes man i år 2173 i et

Teknokrat eller human-økologisk politiker?

Så vidt jeg kan se, kan Per Stig Møllers fremtid som miljøminister udvikle sig på to helt forskellige måder. Han kan vælge fortsat at markere en vis afstand til sine tidligere synspunkter, være ren teknokrat og reelt lade miljøpolitikken bestemme af den administrative elite. Derved fortæller han direkte eller indirekte, at han reelt tager afstand fra sin tidligere human-økologiske og konservative filosofi. Og så vil han sikkert bruge sine skarpe filosofiske evner som polemiker og sofist i forhold til sine partipolitiske modstandere.

Modsat kan han efter en første lidt defensiv indkøringsperiode vælge at stå ved sine human-økologiske grundholdninger, og sætte sig som opgave at få udmøntet nogle mere konkrete forestillinger om, hvorledes man kan udvikle en bæredygtig udvikling.

Fornyerer kommer ofte fra en uventet kant. Måske bliver de ægte værdi-konservative en vigtig politisk kraft i den økologiske omstilling, vi står foran? Det er ikke umuligt, at Per Stig Møller vælger den sidste vej. Han har tidligere vist sig som en overraskende outsider. Af hans tidligere karriere kan man se, at han altid har haft det vanskeligt med at være partisoldat, og at han flere gange har forsøgt at komme ud af partipolitikens falske og gølge konfrontationer ved at skabe en slags brobyggende konsensus.

Bæredygtig udvikling.

For mig var det overraskende at opdage, at filosofen Per Stig Møller flere år før Brundtland-rapportens fremkomst faktisk beskrev hovedideen i hvad en bæredygtig udvikling går ud på.¹⁷ "Den humanistiske respekt for mennesket er således uden betydning, hvis ikke naturen får del i den. Naturbeskyttelse er hjælp til selvhjælp. Selvom den umiddelbart begrænser menneskets selvviskhed. Med den forholder det sig imidlertid som med liberalismens selvdyrkelse: Den går ud over alle. Den rigdom, mennesket har frataget naturen i en sådan grad, at denne ikke længere kan regenerere, bringer fattigdom over de kommende mennesker, som ikke mindst de konservative traditionelt har talt om." (s.250-251). Det er en god fortolkning af, hvad bæredygtig udvikling drejer sig om: At afveje menneskelig behovstilfredsstillelse i økonomien i forhold til vore natur-omgivelser og ressourcer, således at de kommende generationer har de samme muligheder for et samfundsmæssigt liv som os.

Per Stig Møller har altså både de politiske og filosofiske forudsætninger for at gøre bæredygtig udvikling til et integreret led i dansk samfundspolitik. Og han vil svigte sine konservative idealer, hvis han ikke forsøger at gøre det.

Behovet for en grøn politiker-filosof.

I det sidste år har mange med rette set beundrende hen til politiker-filosoffer øst på (Havel), fordi her var mennesker som bibragte politikken en videre etisk-moralsk dimension. Det er som regel altid lettere at finde "helte" udenlands. Sværere at se helterollen hos os selv eller ens nærmeste. Tænk hvis Per Stig Møller fik mod til at vedkende sig sin human-økologiske filosofi og springe ud som en dansk grøn politiker-filosof.

Artikel i tidsskriftet SALT nr. 1. 1992.

Noter.

Helhedssynet er fremtidens miljøpolitik

■ Af miljøminister Per Stig Møller

Er miljøministeren konservativ, lyder den underfundige overskrift til en af de spændende artikler i det første nummer af Salt. I artiklen sammenligner Erik Christensen nogle af de ting, jeg tidligere har skrevet, med de grundholdninger jeg har fremført, mens jeg har været miljøminister. Selv om Erik Christensens analyse er skarp og rimelig fair, placerer den mig i en strid med mig selv, som jeg ikke kan genfinde mig selv i.

Erik Christensen indleder med, at jeg som miljøminister har været fortaler for "nødvendigheden af en traditionel økonomisk vækst for at løse miljøproblemerne". Det er bare ikke rigtigt. Jeg har fra starten som miljøminister afvist den "traditionelle, økonomiske vækst", men det er rigtigt, at økonomisk vækst efter min mening er en forudsætning for at få løst de eksisterende problemer og skabt et samfund med renere og mindre ressourceforbrugende teknologier.

Dette har jeg forklaret i en kronik i Politiken den 22. februar 1992 om "Miljøet i demokratiet", ligesom jeg i regeringens redegørelse "Miljøindsatsen i 90'erne" på side 17 skrev: "Vækst er ikke god, hvis den ødelægger vort miljø. Økonomi og miljø er to sider af samme sag. Hvad det koster at udskyde miljøindsatsen, har udviklingen i Østeuropa klart vist. Det drejer sig om at skabe en økonomisk udvikling, der ikke skader naturen og miljøet ved midlertidigt at berige menneskene". Jeg ser ingen forskel mellem dette udsagn og de tekster E.C. citerer fra 1980.

En konservativ humanisme

I sin analyse af, hvad jeg tidligere har skrevet, overser Erik Christensen nogle væsentlige pointer. Han fremhæver loyalt, at jeg allerede i 70'erne gjorde mig til talsmand for en humanistisk konservativ vækstkritik, mens andre stadig var fascineret af totalitære marxistiske ideer. Vigtige elementer i en konservativ humanistisk filosofi er respekten for menneskenes forskellighed og naturens mangfoldighed, og en forståelse for, at vi hverken har ret til at ensrette menneskene eller forarme naturen. Hverken marxismen eller liberalismen formår at skabe den fornødne balance mellem respekten for individet og respekten for livet uden om mennesket, som det alligevel var en del af.

Erik Christensen forbigår, at jeg i "Tro, håb og fællesskab" i forbindelse med tanker om et samfund med større respekt for miljøet og en mere nuanceret opfattelse af vækstbegrebet slet ikke gjorde mig til fortaler for nulvækst. Nulvækst vil nemlig kun fastholde den nuværende globale tilstand, som både økologisk og fordelingsmæssigt

1. Per Stig Møller: Tro, håb og fællesskab. Om det som spreder og det som samler. Gyldendal 1980. s.182.

2. Per Stig Møller: Livet i Gøgereden. Omkring det færdige samfund med det færdige menneske. Gyldendal. 1978. s.185-186.

3. Livet i Gøgereden s.210.

4. Per Stig Møller: Middelvejen er vejen frem. Natur og miljø nr. 2.1991.

5. Per Stig Møller: Midt i redeligheden. Gyldendal 1981. s.90.

6. Tro, håb og fællesskab s. 212-213 og s. 214.

7. Tro, håb og fællesskab, s.226.

8. Information den 18.3.91.

9. Tro, håb og fællesskab s.229 og s.227.

10. Information den 18.3.91.

11. Tro, håb og fællesskab, s.212.

12. Berlingske Tidende 11.6.1991.

13. Per Stig Møller: Middelvejen er vejen frem. Natur og miljø nr. 2. 1991.

14. Per Stig Møller: Tro, håb og fællesskab. Om det som spreder og det som samler. Gyldendal 1980. s.182.

15. Utopi og virkelighed. red. af Søren Krarup, Per Stig Møller og Ebbe Kløvedal Reich. Stig Vendelkjærs Forlag. 1978. s 220.

16. Per Stig Møller: Livet i gøgereden. Omkring det færdige samfund med det færdige menneske. Gyldendal 1978 s.220.

17. Per Stig Møller: Tro, håb og fællesskab, op.cit. s. 250-251.

er helt uacceptabel. I kapitlet om "Krisen" skrev jeg på side 63: "Hvordan vil det gå, hvis vi opretter et Frihedens Rige, mens u-landenes befolkning tvinges til at leve i Nødvendighedens, for at vi kan leve af det overskud, vi høster af deres arbejde? Yderligere er der et økologisk spørgsmål, som presser sig på: Hvorfor skal den ny verden have påduttet den skadelige industrialisme? Bliver jordens forurening ikke den samme, hvad enten det er den nordlige eller sydlige halvkugle, der forurenere? Ozonlaget går nu engang hele kloden rundt..."

Som minister har jeg derfor arbejdet for indførelsen af en energi- og CO₂-afgift i EF og helst i hele verden og taget flere initiativer til en stadig tidligere udfasning af CFC'erne m.m.

Løsningen på krisen så jeg allerede dengang i en ny økonomisk og økologisk verdensorden (12 år før Rio og GATT), og jeg påpegede, at vi måtte bevæge os med et samfund, hvor der produceres mere med mindre energi- og råstofkrævende elementer, og hvor den primære vækst findes indenfor de miljøvenlige og miljøforberedende industrier. F.eks. bioteknologien, informationsteknologien, miljøteknologien og service-erhvervene. Herefter konkluderede jeg: "At Krisen i virkeligheden vil sige, at kapitalismen er i live og har det overmåde godt, vil ikke sige, at alt er godt, som det er. For det første kan vi i vort blandingøkonomiske samfund lægge så mange hindringer i vejen for industriens omstilling til de nye forhold, at den ikke finder sted. Det vil føre til en samfundsmæssig katastrofe med gigantisk arbejdsløshed, iskolde huse, flere sygdomme og en gevaldig stat, der forsøger at holde os i ro ved at dele smulderne ligeligt imellem os.

For det andet kan vi nægte at se forandringen i øjnene og lade som om, intet er hændt med samme resultat til følge. Tiden til at omstille ikke alene industrien, men også os selv til de nye tilstande er knappe, end vi inderst inde lader til at tro". (s. 67).

Istedet for at tage fat om disse fundamentale dilemmaer væver nulvækst-folkene sig i dag ind i generelle hensigtsklæringer om en markant nedsættelse af energiforbruget og en omlægning af produktionen. Når man aldrig ser nulvækst-folkene tage konsekvensen og fortælle, hvordan man vil få udviklingen drejet sig gøre. Hvor skal vi få vækst og ressourcer, er det fordi, det simpelthen ikke lader sig gøre. Hvor skal vi få midlerne til at nyudvikle og omstille fra? Hvor skal vi få midlerne til at hjælpe i Øst og Syd fra? Skal det ske uden økonomisk vækst, skal det ske ved omfordeling af statsbudgettet, og det vil i så fald sige fra sundheds- og socialbudgetterne, der er de store klodser og fra forsåret, men det sidste vil ikke give nok, og det første vil ingen. Ergo?

Derfor kunne jeg i "Tro, håb og fællesskab" på side 213 skrive: "Skal væksten bevares, således at der bliver mere at fordele mellem de voksende befolkninger, må det ske gennem mindre energiforbrug og færre eller mindre resourceslugende produktions-

Når man ved, hvilke kriser og kampe mangelsamfundet altid står i, er væksten tydeligvis en væsentlig forudsætning for social fred og fordragelighed", og jeg præciserede dette vækstbegreb på side 214 således: "Under alle omstændigheder bliver vi tvunget til at arbejde os frem mod et humanistisk vækstbegreb til aflastning eller direkte erstatning for det materialistiske". Og konkluderede side 216: "Kun en vækst, der ændres mod kvalitative livsmål, begunstiger en humanistisk udvikling, der gør det muligt for alle at træde ud af ensemblet som jeger. Og det vil sige som medlemmerne. En sådan vækst hænger nøje sammen med kravene om frihed og lige muligheder for at være frie, det vil sige selvalgte individer. Men friheden eksisterer kun, hvor der er fred. Og freden eksisterer kun, hvor der er frihed".

Som det kan ses, og som Erik Christensen selv antyder, er netop det konservative værdigrundlag det bedste fundament for en miljøpolitik, der sikrer en økologisk rigtig vækst inden for rammerne af frie, demokratiske samfund. Derfor rammer Erik Christensen rigtigt, når han forudsiger, at de værdikonservative kan blive en vigtig politisk kraft i den økologiske omstilling.

Og derfor er det godt set, at jeg "flere år før Brundtlandsrapportens fremkomst beskrev hovedideen i, hvad en bæredygtig udvikling går ud på". (Erik Christensen s. 42).

Som miljøminister arbejder jeg faktisk videre i overensstemmelse med disse tanker. Det turde fremgå af "Miljøindsatsen i 90'erne" med den integration af miljøet i alle sektorer, som den er udtryk for, ligesom det fremgår af den ny EF-traktat, der gør det samme på den danske regerings (og dermed også min) foranledning. Så til syvende og sidst viser dette, at såvel Erik Christensen som miljøministeren er konservative. Det er ikke så underligt, for efter marxismens fald erklærer han sig også enig i, at etikken er politikkens forudsætning. Til hele venstrefløjens forargelse anførte jeg såmænd dette i "På sporet af det forsvundne menneske" (1976) og resumerede det således i "Midt i redeligheden" (1988): "Tydeligvis er det væsentligt i disse krise-år at relativere den politiske utopi og give den praktiske politik en mening af ny art. Det sker ved, at vi indstiller os på en beskeden politisk tænkemåde bygget over menneskerettighederne. Den giver os plads til en mere fundamental og etisk overvejelse, som vi længe har vænnet os af med. Den er forudsætningen for, at vi kan bevæge os ud af krisen mod en eksistentielt meningsfuld og human samfundstilstand".

I en sådan tilstand handler mennesket ikke mod naturen og økonomien ikke mod økologien. Tværtimod erkendes helheden og vort ansvar for den. Men helhedstænkning er for resten en gammel, konservativ disciplin.

Artikel i tidsskriftet SALT nr. 2 1992

Om forskellen mellem økonomisk vækst og bæredygtig udvikling

■ Af Erik Christensen

Per Stig Møller har i SALT nr. 2, svaret på min kritiske analyse af, hvad han sagde for 10-15 år siden som konservativ humanistisk vækstkritiker sammenholdt med hans udtalelser som miljøminister. Det er et positivt tegn, at miljøministeren vedkender sig sine tidligere tanker. Men jeg synes ikke hans svar er særlig klarlærende. Per Stig Møller skelner nemlig ikke klart mellem kvantitet og kvalitet, økonomisk vækst og bæredygtig udvikling.

Kort fortalt siger han: 1) At han ikke kan se modsætninger mellem, hvad han dengang skrev, og hvad han har skrevet som minister. 2) At han ikke har været fortaler for en traditionel økonomisk vækst som miljøminister. 3) At han ikke har gjort sig til fortaler for nulvækst.

Tre problematiske synspunkter omkring vækst

Ellers fremfører han 3 udbredte (men meget problematiske) synspunkter: 1) At økonomisk vækst er en forudsætning for at få løst miljøproblemerne. 2) At økonomisk vækst er nødvendig for at hjælpe i Øst og Syd. 3) At økonomisk vækst er nødvendig for at få en teknologisk udvikling, der kan hjælpe en række problemer.

Forskæl på kvantitet og kvalitet

Jeg vil fastholde, at der er stor forskel i sprogbrug og hele synsmåde hos filosofen Per Stig Møller og politikeren Per Stig Møller. Filosofen havde en klar skelnen mellem et humanistisk og materialistisk vækstbegreb, mellem kvantitet og kvalitet. Og han tilsluttede sig (i "Tro, håb og fællesskab" s. 229) Villy Sørensens humanistiske synspunkt om, at man "ikke kan kvantificere sig ind i det kvalitative", som det kommer frem i den artikel om "Kvantitet og kvalitet" af Villy Sørensen, som vi har fået lov til at genoptrykke. Politikeren Per Stig Møller bliver ved med at tale om økonomisk vækst (som han aldrig definerer, men som må forstås som noget kvantitativt) som forudsætning for at bringe orden i økologien. Det er at forsøge at kvantificere sig ind i det kvalitative, som filosofen Per Stig Møller afviste. Hvad politikeren mangler er en klar skelnen mellem økonomisk vækst og bæredygtig udvikling. Per Stig Møller forsøger sig, som minister, med lancering af det nye begrebsmisfoster "bæredygtig vækst", som også genfindes i EF-unions-traktaten.

Per Stig Møllers "minimalvækstsamfund"

Det er rigtig, at Per Stig Møller aldrig har gjort sig til fortaler for nulvækst. Men han

har erklæret sig som tilhænger af et "minimalvækstsamfund" (Livet i gøgereden, 1978. s.220). Og i 1980 (Tro, håb og fællesskab s. 227 og 229) gik han faktisk så langt som til at foreslå en nedgang i levestandard målt i pengeøkonomisk forstand: "Det er jo ikke sikkert, at det i sidste ende bliver dyrere for samfundet, at der arbejdes mindre og beskæftiges flere på en mere meningsfuld måde. Hvad der forsvinder vil være det, folk besinder sig at leve foruden. I den situation vil forbruget af offentlig service og bistand formentlig falde. Vi vil få mere tid til at løse vore problemer, og flere af dem vil slet ikke opstå, fordi vi får mere tid sammen. Følgen bliver offentlige besparelser og en sænkning af skatter, der tvinger folk til at det nerarbejde, som ødelægger deres sociale relationer og koster dem i armene på offentligt lønnede trivslere".

Jo rigere de rige bliver, desto fattigere bliver de fattige

Per Stig Møller føler det stadig nødvendigt at polemisere imod "nulvækstfolkene" og beskyldte dem for uklarhed. Han forklarer ikke, hvad der menes med nul-vækst, og hvem disse folk konkret er (er det Herman E. Daly?). Hvis nulvækst forstås som nulvækst i fysisk forbrug af energi og naturressourcer på globalt plan er det en påtrængende målsætning, hvis man skal tro den rapport fra Verdensbanken fra 1991 (Environmentally Sustainability Economic Development Building on Brundtland). Heri advares kraftigt imod den 5-10-dobling af den globale produktion og økonomi, som Brundtlandrapporten havde anbefalet, fordi det vil bringe verden fra en i forvejen ikke-bæredygtig situation til et økologisk sammenbrud. Det perspektiv tager Per Stig Møller slet ikke stilling til, men synes at tilslutte sig det traditionelle synspunkt, at de rige lande er nødt til at blive endnu rigere for at få råd til at give de fattige lande noget (kunne omfordele). Et sådant synspunkt bekræftes imidlertid ikke af erfaringen og historien. Den melder, at misforholdet mellem den fattige og den rige del af verden er fordoblet siden 1960. De bedst stillede 20 pct. i verden tjener i dag 150 gange mere end de fattigste 20 pct. - og forskellen vokser: jo rigere de rige bliver, desto fattigere bliver de fattige. (Information den 23.04.92).

Konkrete scenarier for en bæredygtig udvikling

Og når Per Stig Møller taler om nulvækst-folkenes manglende konkretisering af deres tanker, må han tale mod bedre vidende. Allerede i 1979 fremlagde Jørgen S. Nørgaard (Husholdninger og energi, 1979) (der må regnes for en af de førende danske nulvækst-folk) konkrete undersøgelser, der viste, at det var muligt, at private husholdninger i år 2030 kun skulle have leveret ca. 1/7 af det nuværende energiforbrug, uden en nedgang i den materielle levestandard. Sådanne beskrivelser af scenarier for en bæredygtig udvikling, burde Per Stig Møller bede sine embedsmænd om at følge op.

Per Stig Møllers bekendelse til en demokratisk humanistisk socialisme

Når Per Stig Møller glædeligt slår fast, at både miljøministeren og Erik Christensen

er konservative, vil jeg meget gerne vedkende mig et værdikonservativt fællesskab med Per Stig Møller. Men jeg er også socialist. Af min læsning af Per Stig Møllers forfatterskab kan jeg forstå, at det er Per Stig Møller egentlig også. Det sagde han nemlig i 1976 (På sporet af det forsvundne menneske s. 288-94), hvor han forsøgte at give en bestemmelse af en moderne humanisme. Her sagde han følgende kloge ord: "Socialisme, der fornægter individet, er kommunisme, og humanisme, der fornægter individet, er liberalisme. Vil etikken være humanistisk må den forene sig med socialismen, ligesom socialismen må forene sig med humanismen, om den ikke vil fornægte sit udgangspunkt, det befriede menneske" (s. 288). Og videre "Den humanistiske socialisme, der bygger på en etik af den her skitserede art undgår disse faldgruber til højre og venstre ved at se delene og helheden på hinandens forudsætning, hvor den enes udgangspunkt er den andens mål og omvendt" (s. 290). For til slut at slå fast: "Den aktive humanisme kan kun tage form af en humanistisk demokratisk socialisme" (s.294).

Det er bemærkelsesværdigt, at Per Stig Møller her turde vedkende sig et slægtskab med socialismen. Det regner jeg også med, at Per Stig Møller stadig står ved i dag. Derfor skulle værdikonservative og socialister måske til at tale mere sammen og forsøge at finde en ny-fortolkning af "deres fælles værdier", dels som en beskyttelsesforanstaltning over for en hæmmingsløs liberalisme og dels som et fremadrettet forsøg på definering af et værdigrundlag for det fremtidige samfund.

Artikel i tidsskriftet SALT nr. 3 1992

Nu er dialog mulig

■ Af Per Stig Møller

På trods af mine præciseringer i sidste nummer af SALT af det vækst-begreb, jeg opererede med og opererer med, mener Erik Christensen at finde modsigelser mellem det kvalitative og det kvantitative. Nu forholder han mig, at nul-vækst blot betyder "nul-vækst i fysisk forbrug af energi- og naturressourcer", og henviser til Verdensbankens rapport fra 1991. Han kunne også henviser til den nyeste rapport fra '92, der, som jeg, hævder, at vækst og økologi er hinandens forudsætninger. Han minder også om, at Jørgen S. Nørgaard i 1979 viste, "at det var muligt, at private husholdninger i år 2030 kun skulle have leveret ca. 1/7 af det nuværende energiforbrug uden en nedgang i den materielle levestandard". Selvom jeg med skam at melde ikke har læst Nørgaards bog, så siger han jo ikke andet, end jeg gjorde i "Tro, håb og fællesskab", hvor jeg udtrykkeligt påpegede, at væksten skulle ske med "mindre energi- og råstofforbrug. Hvilket præcis er min pointe i 1980 som i 1992. Og altså glædeligvis også Nørgaards og Erik Christensens. Så med denne præcisering er vi altså enige. Dialog er altid godt.

Ønske om at få en før-marxistisk socialisme frem

Erik Christensen hæfter sig herefter ved mine bemærkninger om socialisme i "På sporet af det forsvundne menneske" fra 1976, som blev kraftigt fordømt af socialisterne. Det er imidlertid opmuntrende, at bogen nu udsættes for en mere kvalificeret læsning fra den kant. Når bogen dengang fordømtes af især Information, skyldtes det dens kraftige opgør med den socialisme, som havde udviklet sig som følge af Marx. Efter hans andet dødsfald kan vi åbenbart komme i gang med en bedre diskussion om socialismen. Dengang beskrev jeg (med Proudhon) Marx som socialismens bænelørm og ønskede at få de før-marxistiske socialister gravet frem. Hos dem er der nemlig en væsentlig grad af sammenfald med urkristendommen og drømmen om et jævnyrdigt fællesskab med gensidig respekt for menneskenes forskellighed. Det er denne socialisme, jeg sætter i relation til humanismen i de citater, Erik Christensen anvender. Uden dog at gengive disse forudsætninger.

Human socialisme, som aldrig er blevet praktiseret

Tag nu citatet, der fremdrages af Erik Christensen om socialisme, humanisme og etik. Det fortsætter direkte på side 288 i min bog således: "Befrielsen ender således, hvor den begynder: i det enkelte menneske. Thi der er ingen kollektiv frihed uden individuel frihed, og ingen individuel frihed uden kollektiv frihed". Det var faktisk en kraftig kritik af den praktiserede socialisme, som fornægtede den individuelle frihed, og en formaning til fredsbevægelsen, som risikerede at sætte den kollektive frihed over styr. Samme tankegang vil man genfinde, hvis man supplerer hans andet citat (fra side

290), som han iøvrigt fejlciterer. Det lyder derfor i sin helhed således: "Den humanistiske socialisme, der bygger på en etik af den her skitserede art, undgår disse faldgrupper til højre og venstre ved at se delen og helheden som hinandens forudsætning, hvor den enes udgangspunkt er den andens mål og omvendt. I den blir diktatet løgn og etikken politikens udgangspunkt hen mod stadig øgede muligheder for forskellighed og selvrealisering i en stadig mere social og menneskeligt rig verden". Og lad mig så slutte med også at citere fortsættelsen af det uddrag, Erik Christensen henter fra side 294 om en "humanistisk, demokratisk socialisme", som altså ikke eksisterede. Det lyder: "Den restituerer en menneskelig etik på baggrund af kundskaben om mennesket og dets værdier og praktiserede dem i en politik, som vender tilbage til det menneske, videnskaben atter har befriet fra fordommene om det. Den er en human bevidsthed om menneskets forskellige mangfoldighed og en social forståelse for dets plads i verden med alt, hvad dette indebærer af frihed for den enkelte og nødvendighed for samfundet. Når etikken hviler på denne humanisme, må politikken tilse, at menneskets muligheder til stadighed øges for stadig flere. Det må aldrig være den eneste mulighed for en "søn af en vågekone" selv at blive vågekone. Han må tværtimod gives indsigt og muligheder i hænde, så han kan realisere sig selv i verden på den måde, der giver ham mening og forekommer ham bedst i og for helheden". Her mødes socialismen og liberalismen i det, der for mig (og Christinas Møller) er en social konservatisme baseret på det befriede menneske. Og her vil man principielt også kunne møde den humane socialisme, som bare aldrig er blevet praktiseret. Men lad os lægge etiketterne bort.

Et fælles ståsted

Den socialdemokratiske hovedbestyrelses oplæg til nyt program er ligesom de nye udtalelser fra SF tegn på, at venstrefløjen nu har bevæget sig kraftigt i retning af den her beskrevne humanisme og etisk funderede politik. De er tegn på, at den marxistiske udgave af socialismen, som forstenede overalt, nu er ved at skalle af. Derfor er den dialog, Erik Christensen lægger op til, bestemt mulig. Den vil fremme en forbedring af forholdene i en human og økologisk forsvarlig retning. Sådan som jeg efterlyste det dengang. Og som jeg stadig arbejder for. Gerne i samarbejde med alle, som vil være med på dette grundlag. Derfor har vi måske været i stand til at få langt de fleste miljølove igennem med meget brede flertal i folketinget det seneste år. Med et fælles ståsted kan vi godt bevæge verden.

Artikel i tidsskriftet SALT nr. 4 1992

KENDEKABSFORØGEREN v/Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Fibigerstræde 1, 9220 Aalborg Ø,
 tlf. 9815 8522 har udsendt følgende arbejdstekster, der kan bestilles på vor adresse:

Johannes Andersen, Ann-Dorte Christensen, Birte Siim og Lars Torpe	Johannes Andersen HELT TIL HØJRE - <i>tekster om det nye højre</i> . 1989 28 sider. 10 kr.
<i>Questionnaire Investigation: Democratic Citizenship in Denmark</i> A Project Description. 1990	Johannes Andersen POLITISK KULTUR I DANMARK - <i>et teoretisk og empirisk område</i> . 1993 51 sider. 20 kr.
Johannes Andersen <i>Politiske forstyrrelser</i> - <i>tekster om hverdag og politik</i> . 40 sider. 10 kr. 1989	Johannes Andersen, Lene Dalsgaard og Lars Torpe BORGERNE OG KOMMUNALPOLITIKKEN <i>En undersøgelse af borgernes holdninger til den kommunale politik</i> KMD-dialog Kommunedata. 1994 17 sider. 20 kr.
Johannes Andersen <i>Fra repræsentation til præsentation</i> - <i>om de politiske partier i dag</i> . 1990 30 sider. 10 kr.	Johannes Andersen UNGDOM - <i>fænomen og begreb</i> . 1995 27 sider. 20 kr.
Johannes Andersen <i>The New Right In Denmark</i> - <i>from ideological Protest to Moderate Politics</i> . 1991 20 sider. 10 kr.	Johannes Andersen og Stefano Zambelli MANDATER OG PARLAMENTARISKE MACTPOSITIONER I FOLKETINGET 1971-1994. 1995 14 sider. 20 kr.
Johannes Andersen <i>Den offentlige sektor</i> - <i>politik og forvaltning</i> . 1991 34 sider. 10 kr.	Kim Viborg Andersen COMPUTERS, ECONOMICS MODELING, AND POLITICS: A REVIEW OF THE LITERATURE . 1994 33 sider. 20 kr.
Johannes Andersen <i>Demokrati og samtalens kunst</i> - <i>om en skolepolitisk diskussion i Aalborg kommune</i> . 1991 52 sider. 20 kr.	Johannes Andersen m.fl. Citizenship in Denmark Questionnaire . 1992 68 sider. 20 kr.